

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ Х—ХV ст.

Особливістю середньовічних націй є їхня неповна структура — не лише етнічна, а й національна свідомість характерна переважно для аристократії, шляхти, вищого духовенства, частини міщанства. Належність до власних націй зберігали громади поселенців — саксів, баварців, вірмен, євреїв, венеційців, генуезців, неаполітанців. Об'єднуючими чинниками середньовічних націй переважно були мова, конфесія, права, своє розуміння власної історії.

Доба пізнього Середньовіччя для Центрально-Східної Європи стала часом дальших змін в етнічній структурі населення та формуванні етнічного складу. На початку XI ст. у всій Центрально-Східній Європі триває процес трансформації племенних союзів у більш централізовані держави — королівства. Ще протягом другої половини першого тисячоліття нашої ери терени Центрально-Східної Європи були заселені переважно різними слов'янськими народами. На Балтійському узбережжі, деяких островах Балтики та берегах Лаби (Ельби) мешкали полабські та поморські слов'яни — серби на північ від близьких до них чеських племен, велети, яких звали також

лютичами, — в середній течії Лаби та на північно-східному Полаб'ї, ободрити — на північно-західному Полаб'ї. На захід від них, у межиріччі Одеру, Вісли та частково Західного Бугу жили предки сучасних західнослов'янських народів — поляків, чехів, мораван, словаків — поморяни, кюяви, мазовшани, лендизи, силезці, вісляни та інші. Південно-східне узбережжя Балтійського моря населяли балтські племена — предки литовців та латишів, далі на північ та схід, теж на берегах Балтійського моря та Фінської затоки — фінно-угорський народ естів, предки естонців. На схід від західного Бугу починається ареал заселення східних слов'ян.

Наприкінці IX ст. етнічна палітра Європи збагатилась появою мадяр. Коли вони з'явилися на Паннонії, то були мультимовною та мультиетнічною спільнотою. Їхнім верховним вождем був Альмус — вождь тюркомовних Оногурів, тоді як фінно-угорські мадяри становили одне з восьми племен. Візантійські автори IX та X століть відносили всіх членів конфедерації до «турків», а їхню країну називали «Туркія». Однак, за «кровною угодою» мадяри визнали сина Алмуса Арпада військовим вождем, який і став засновником угорської королівської династії. Коли він успадкував місце свого батька-вождя, мадяри, які були опорою його влади, зайняли панівне місце і їхня фінно-угорська мова стала домінуючою в Угорському королівстві.

Досить близькими до фінно-угорських членів Угорської конфедерації були шеклери (секеї) — народ з чистою мадярською мовою, але з відмінною ідентичністю. У пізньому Середньовіччі вважалося, що секеї говорять найчистішою мадярською мовою з усіх існуючих діалектів. Проте походження цього народу залишається невідомим. Згідно з однією з теорій, вони походять від одного з тюркомовних племен, що приєдналися до мадяр і змішалися з ними протягом їхньої мандрівки через руські землі й увійшли до Паннонії разом з мадярами. Середньовічні угорські джерела, базовані на народній традиції, твердять, що секеї жили в Угорщині раніше від мадярів. Безсумнівно, секеї відомі в Європі з тих самих часів, що й мадяри, як їхні військові союзники. Можливо, чистота їхньої мови пояснюється досить ізольованим стилем життя. Традиційно вважаючись окремою етнічною групою, секеї, можливо, здобули свої відмінності через свою роль прикордонної гвардії. Згідно з цією гіпотезою поняття «секеї» спочатку означало й етнічну належність, і заняття. Середньовічні секеї відомі як добрі вояки, що були авангардом угорської армії. Спосіб життя відбився на устрої їхніх поселень, більшість яких містилась на далеких кордонах угорського королівства, у Трансільванії або вздовж західних кордонів з Австрією. Пізніше, коли більшість угорської шляхти перейняла від західного лицарства стиль важкої кінноти, секеї зберегли свій стиль легкої кавалерії. Навіть у модерній Угорщині нащадки секеїв вирізняються своєю самобутністю. Кожен десятий угорець вважає себе секеєм, але проблема їхнього походження досі не розв'язана.

Тюркомовні кумани (половці), що відігравали важливу роль у середньовічній Угорщині, зникли як окрема етнічна група. Напівкочівники за своїм устроєм, вони на початку XIII ст. оселились здебільшого на низинах Молдавії та Валахії. 1227 року 15 тис. куманів було охрещено угорцями. Мон-

голо-татарське нашествя виштовхнуло решту куманів з руських земель на Балканський півострів, де король Бела IV дозволив їм поселитись у напівпустій тоді долині між Тисою і Дунаєм. Конфлікти з угорською шляхтою спонукали куманів до переселення до Болгарії, де їхні вожді інтегрувались до верстви болгарських бояр. Після відступу монголів король Бела, зацікавлений у підтримці його армії куманською кавалерією, поновив переговори з куманами, і вони знову переселились в угорську долину, де повернулися до свого давнього способу життя. Впродовж десятиліть вони були впливовим чинником угорського суспільства, особливо за часів короля Ладислава IV. Але поступово прийняли християнство, були поглинуті угорським суспільством й асимілювались.

Важливим етнічним елементом середньовічної Угорщини були цигани. Народ індійського походження, вони називають себе «романе» і розмовляють мовою, яка, можливо, походить з Індії. Вони мігрували через Персію в XI ст. і в XIV столітті досягли Центральної Європи. Угорські документи вперше згадують циган у 1416 та 1417 роках, коли група циган втекла до Трансільванії з Османської імперії. Король Зигмунт дозволив їм залишитись. Окремі з них перейшли до Чехії та німецьких князівств у XV ст., але декілька угорських слів збагатили циганську мову. У пізньому Середньовіччі цигани часто запрошувались до європейських країн як жерстяники та зброярі, отримуючи привілеї. Вони скрізь були порівняно малочисельними, найбільше їх мешкало у середньовічній Угорщині, переважно на словацьких землях.

Населення Трансільванії залишалось поліетнічним: до нього входили сакси, секеї, волохи та угорці. Перші саксонці були селянами з-понад Рейну, запрошені королем Тезою I в середині XII ст. для захисту карпатських кордонів. Наступні хвилі міграції відбулись у 1160 та 1180—90 роках. З XIV ст. вони почали засновувати міста, але це призвело до зіткнень із секеями, які зберігали напівкочовий спосіб життя. Король Ендре II у 1225 р. переселив секеїв на східні кордони Трансільванії, де їхнє військове вміння було потрібним для захисту від набігів кочівників, і закріпив колишні терени секеїв за саксами. Для кожного народу були визначені окремі землі під управлінням призначеного королем графа. Така відокремленість кожного народу характерна для Трансільванії протягом усього Середньовіччя. Сакси продовжували говорити своєю мовою і відрізняли себе від місцевого населення. Менші, але також окремі групи саксонців та шеклерів жили у регіоні Зіпу в Північній Угорщині на землях Словаччини.

Міграція німців на схід у середні віки була значним феноменом Центрально-Східної Європи

на теренах від Північної Польщі до Південної Сербії. Починаючи з XI, й особливо у XII столітті етнічні кордони між германцями та слов'янами почали значно змінюватись. Землі, де раніше переважали слов'яни, такі як Гольштейн, Мекленбург, Бранденбург і Саксонія стали переважно німецькими. Міграція німецьких селян та ремісників поширилась на Чехію та Словенію, шахтарські регіони Сербії. Багато цих емігрантів було запрошено монархами або магнатами для поселення на вільних землях та створення нових ремісничих і торговельних осередків.

Німецькі історики, які вивчають цей період, подеколи інтерпретували ці події як поширення германської середньовічної цивілізації — порівняно більш розвиненого сільського господарювання, міського ремесла, міського самоврядування до переважно нерозвинутих регіонів. Польські, чеські та угорські історики часом висвітлювали ці події як результат германських амбіцій до встановлення гегемонії на Сході (так званій Дрангах Остен). Жодна з цих інтерпретацій не витримує критики. Більше того, немає жодних свідчень, що середньовічні німецькі правителі сприяли колонізації на схід, оскільки в результаті вони втрачали частину підданих. Монархи країн Центрально-Східної Європи сприяли німецькій колонізації, гарантуючи новим поселенцям певні привілеї, включаючи так зване німецьке право. Середньовічні міграції включали представників усіх соціальних верств — духовенства, лицарів, купців, ремісників та селян. Імігранти були дуже залежні від місцевих володарів і, як правило, зберігали лояльність. Оскільки на Заході розвиток міст був вищим, уміння іноземних купців та ремісників цінувались. Духовенство із Заходу сприяло розвиткові церков та монастирів у Польщі, Чехії та Угорщині, де в XI та XII ст. християнство ще було новою вірою. Своїх священників та монахів було ще недостатньо. Але німецькі переселенці були переважно простими селянами, чийм завданням було просте освоєння незаселених земель.

Церква стала важливим засобом онімечення католицької частини Центрально-Східної Європи. Німецькомовне духовенство особливо переважало у Богемії, яка була з трьох сторін оточена німецькомовними землями Священної Римської імперії. До XIV ст. Чехія не мала навіть окремої церковної провінції, але була частиною Майнцької митрополії. Навіть у XV ст. вище духовенство у Чехії переважно було німецького походження і вважало німецьку мову рідною, що значною мірою стало передумовою руху гуситів. Деякі чернечі ордени у Польщі були виключно германськими і взагалі не приймали поляків. Великі католицькі братства цистеріанців, домініканів та францисканців мали свої головні резиденції у

Західній Європі, але посилали своїх представників до багатьох країн на Сході. Латинська цивілізація, яку ці ченці несли з собою, була за формою переважно німецькою.

Пруссія у Середньовіччі залишалась єдиним тереном у Центрально-Східній Європі, що перебував під владою німців. До тевтонського завоювання 1230 року автохтонне пруське населення розмовляло однією з балтських мов, близькою до литовської. В процесі християнізації Пруссії тевтонцями вони поступово були асимільовані німцями або поляками. Проте значна частина сільського населення зберігала свою ідентичність до кінця Середньовіччя. У XIV ст. деякі вожді прусів вступили до ордену і досягли високих рангів, але повністю онімечились. Вступ до тевтонського ордену був переважним засобом існування збіднілої шляхти Священної Римської імперії.

Поляки були обурені зростанням німецького впливу у Пруссії, яку вони вважали неподільною частиною Польського королівства. Військові сутички з тевтонськими лицарями призвели до сприймання німців як ворогів.

Привілеї, які надавались німецьким поселенцям у багатьох містах Центрально-Східної Європи, призвели до низки етнічних конфліктів, що їх намагались розв'язати шляхом угод. Після конфлікту 1439 року в Буді було вирішено, що половину міської ради мають становити угорці. У місті Клуж (Трансильванія) 1458 року постановили, що муніципальні посади мають бути поділені порівну між угорцями та німцями. Коли німці монополізували членство у ремісничих цехах, місцеві ремісники організували свої цехи. Німці, в свою чергу, намагались закріпити своє панівне становище. Так, в Оломоуці в Моравії не пізніше 1415 року було ухвалено, що лише німці можуть бути членами міської ради. В багатьох містах Пруссії тільки німцям було дозволено мати контори у містах, займатись торгівлею, ремеслом, промислами. Всі не-німці, хто прагнув здобути громадянство у містах, мусили сприйняти німецьку мову і культуру. В цілому ж східна міграція германців у Середньовіччі не призвела до тривалих етнічних змін у Центрально-Східній Європі. За винятком Пруссії, де правління Тевтонського ордену призвело до утворення германізованого панівного класу, німецьке лицарство тимчасово зберігало свою ідентичність. Скоріше воно намагалось приєднатись до місцевої шляхти і тому швидко асимілювалось. Мішанство довше зберігало свою німецьку самотність через торговельні зв'язки з батьківщиною. Купці використовували сімейні та ділові стосунки в рідних місцях для заохочення нової еміграції. Та, оскільки навколишнє сільське населення не онімечилося, скорочення іноземної іміграції призвело до зменшення

питомої ваги німців і в містах. Поширення «чорної смерті» було однією з причин припинення руху німців на схід. Багато німецьких родин у Польщі, Угорщині та Чехії поступово сприйняли мову та звичаї місцевого населення. Дегерманізація починається у Чехії навіть раніше, ніж страх перед гуситами спричинив втечу багатьох німецьких поселенців. У Польщі пропорція німців скорочуються спочатку на заході, а вже згодом на сході, де вони поселились пізніше. Головні торговельні центри, як-от Львів чи Краків, залишались під німецьким муніципальним правлінням до XVI ст. Головні міста Пруссії та Гданськ зберігали німецький характер довше, оскільки вони були центрами міжнародної торгівлі на Балтиці. (Вагомий німецький елемент, що існував у багатьох містах Центрально-Східної Європи XIX та XX ст., є результатом значно пізнішої імміграції.)

Перевага германського етносу у Мекленбурзі та Бранденбурзі, що встановилась у XII ст., збереглась завдяки переселенню селянства, яке значно менше від лицарства чи міщанства піддається змінам етнічної належності. Значно і надовго германізувались терени на західних кордонах Чехії та Польщі, найближчі до земель, де вже переважало німецьке населення. Вплив німецької селянської колонізації у західній Чехії спричинив утворення помітних німецьких регіонів, що зберігали свою відмінність аж до XX ст. (Це стало приводом до проблеми Судетенланду у Першій Чехословацькій Республіці.) Силезія також значною мірою була культурно та етнічно германізована у XIV ст. Тільки на теренах дуже змішаного населення, як, зокрема, у частині Чехії XIV ст., нове сільське населення сприймало місцеву ідентичність шляхом змішаних шлюбів або залучення до життя старих сіл. Окремий приклад становить Пруссія, де старі прусси зберігали свою балтську мову, але поступово і вони онімечились.

У найпівденнішій частині Балкан грецька мова домінувала над латиною навіть під владою Риму, хоча латина залишалась офіційною мовою аж до VII ст. Вживання грецької мови тривало в слов'янських теренах Балкан ще протягом IX та X століть, особливо навколо Софії та вздовж нижніх притоків Дунаю. Нечисленне грецьке населення справило значний вплив на тюркомовних язичників-болгар, які заселили ці землі у VII столітті. Але греків було замало аби нав'язати свою мову болгарам чи слов'янам, що заселили ці землі ще раніше, у IV ст. Протягом IX і X століть болгари були слов'янізовані, і Перше Болгарське царство було вже слов'янською державою. Розквіт її відбився у ранній слов'янській літературі. Болгарська «Апокрифічна хроніка», наприклад, що була, можливо, створена у другій половині XI ст., описує виникнення Болгарської держави як Боже тво-

ріння. «Легенда Салонік», що належить до того самого часу, описує болгар як народ, визначений Богом для поширення писемності серед слов'ян.

Водночас з німецькою колонізацією Центрально-Східної Європи зростає вплив євреїв. Звичай, мова та релігія значно відрізняли їх від християн, роблячи їх етнічною групою з відмінною ідентичністю. Їхня присутність у регіоні не була новою. Євреї жили на Балканському півострові ще в часи Римської імперії та перших балканських держав. Громади грекомовних євреїв процвітали у головних містах Болгарії у X ст. Займались вони переважно обміном та ремеслом, але поступово зосередили у своїх руках більшість міжнародної торгівлі. Ашкеназі (говорять на ідиш) з'явились у Чехії, Польщі, Угорщині та Далмації у X ст. Однак нова хвиля єврейської еміграції на схід починається 1096 року в зв'язку з першим хрестовим походом, коли дуже зріс християнський фанатизм. Багато євреїв переселяються з теренів німецької імперії через цю нову небезпеку. У XII ст. євреї з'являються у Польщі. Під час монгольської навали на Чехію та Угорщину в 1241 році переслідування євреїв спричинились до нового переселення. В часи «Чорної смерті» у Західній Європі поширювались плітки про причетність до неї євреїв. Це призвело до значних погромів та нової міграції євреїв на схід. Ставлення до євреїв у середньовічній Європі коливалось від толеранції до переслідувань. Належність до нехристиянської релігії робило їх природними жертвами. Християнська більшість ставилась до євреїв завжди з підозрою. І католицька і православна церкви вороже ставились до іудаїзму, який не визнавав Христа Спасителем. Папська булла визначила статус євреїв як «одвічного ворога» через їхню роль у розп'ятті Христа, церква благословляла соціальну та правову дискримінацію євреїв.

Ще одним чинником у християнсько-єврейській ворожнечі стало суперництво у торгівлі. Навідміну від більшості середньовічних християн, євреї були більш приривчені до міського життя. Хоча євреїв і не любили, їхня компетенція у торгівлі та фінансах була корисною для нових міст у зростаючих державах Європи. З другого боку, коли християни самі почали займатись цими галузями, євреї легко могли бути відсунуті в бік. Зростання ворожості до євреїв спонукало їх до дальшого переселення на схід до Польщі, Чехії, Угорщини та руських земель, де міське життя було менш розвиненим і їхні навички були потрібнішими. Однак в ці ж часи у Візантійській імперії панувала зовсім інша атмосфера, де євреї ніколи не сприймались як суперники, оскільки ремесло і торгівля здавна були розвинені. З VII і до XI ст. євреї тримали в своїх руках переважну частку

візантійської торгівлі з Європою, де вони встановили чимало корисних зв'язків. Лише згодом вони зайнялись лихварством. У Візантії не було широкомасштабних убивств євреїв, але існувало багато форм дискримінації, зокрема, заборона їм урядової та військової служби. Становище євреїв різко змінилось під час турецького завоювання. На відміну від християн, євреї не могли бути запідозрені у симпатіях до ворогів султана. По Європі швидко прокотилась звістка, що євреї радо приймаються на султанських землях. Султан Махмуд II мав євреїв своїми особистими лікарями і надав багатьом високі посади при своєму дворі. В містах Османської імперії багато євреїв займались купецтвом і ремеслом, належали до гільдій, займались міжнародною торгівлею. Найбільша громада євреїв у Європі діяла у Стамбулі.

До найдавніших етнічних груп у регіоні належать також албанці, які здавна живуть на своїх землях та багато в чому зберегли свою давню мову. Вони були дуже численними аж до XIII століття, але згодом багато з них були асимільовані греками або південними слов'янами. Решта збереглась у гірських місцевостях сучасної території Албанії, Косовому та на схід від нього. У пізньому середньовіччі невеличка територія, що тепер називається Албанією, входила до складу Візантійської імперії, вищі верстви населення — шляхта й мішанство говорили грецькою. Найдавніші відомості про албанців походять з візантійських джерел II ст. Але вони стосуються лише маленької провінції, відомої під назвою Арбанон. В XI столітті вплив Візантії слабшає, на цих теренах починають домінувати албанці. Головне місто — Дуррес, можливо, утримувалось албанцями з кінця XII ст., а Вльоре став албанським лише у XV ст. На аграрних теренах грецьке та італійське населення протягом XIII століття поступово витіснялось албанським. За повідомленнями мандрівників, аграрні регіони були в руках албанців уже на початок XIV століття. Але тиск турецьких нападів після 1350 року, феодалні міжусобиці спонукали албанців до переселення у володіння Венеції та Дубровника.

До давніх народів регіону належать також волохи, їхні предки були латиномовним населенням балканського сектора Римської імперії. В добу Середньовіччя вони освоювали пагорби Балканського півострова, мігруючи між літніми та зимовими пасовищами. Декілька груп волохського населення відомі у пізньому Середньовіччі. Ароманіани або македоно-романці жили у горах Македонії та Фесалії. Їх було так багато у Фесалії, що документи XI ст. часом називають весь цей регіон Влахією. Меглено-романці були маленькою групою, що мешкала у Болгарії південніше Родопів. Вони були помітною частиною населення в

часи Другого Болгарського царства, яке офіційно називалось Державою Болгарів та Волохів. Це одна група — істро-романці, мешкала у гірських регіонах вздовж далматинського узбережжя. Всередині Балканського півострова волохи були досить численними, але поступово асимілювались слов'янським населенням. Значне волохське населення мешкало у Трансильванії щонайменше з XII століття, відколи джерела про нього згадують. Вони були численним, але залежним населенням. Угорська шляхта (мадярська та мадяризована) відіграла там провідну роль, юридичні права мали також саксонці та секеї, на відміну од решти населення. Відоме юридичне джерело «Союз трьох націй», ухвалене Трансильванським сеймом 1437 року, не згадує волохів, які займались рільництвом та скотарством, додатково потерпаючи через свою належність до Православ'я, яке у переважно католицькій Угорщині розглядалось як відхилення або часом навіть ересь.

Усі ці зміни в етнічному складі Центрально-Східної Європи XI—XV ст. відбувались у період формування пізньофеодальних монархій. Якщо в XI ст. на цих теренах, крім володінь Священної Римської та Візантійської імперій, існувало 5 самостійних держав — Польща, Київська Русь, Угорщина, Хорватія та Болгарія, а балтійські народи та полабські й поморські слов'яни жили ще родоплеми́ним життям, то в кінці XV ст. у політичній географії регіону відбулись помітні зміни. Так, на 1480 рік весь схід регіону зайняло Велике князівство Литовське, володіння якого сягали Причорномор'я, на узбережжі Балтики утвердився і вже слабнув Тевтонський орден, до складу Польського королівства увійшли Галичина, частина Поділля та Пруссія, Угорське королівство підпорядкувало Трансильванію, Славонію, Хорватію і частину Боснії, а весь Балканський півострів і візантійські землі увійшли до володінь Османської імперії.

Формування середньовічних націй та їхні особливості. Поняття нації (від латинського *natio*) у середньовічній свідомості не пов'язувалось із групами людей, які розмовляли однією мовою і належали до спільної культурної спадщини. Нацією називали групи осіб, які мали спільні юридичні права. В середньовічних університетах, зокрема, викладачі та студенти поділялись на нації відповідно до сторін світу або країн, з яких вони походили. У кутногорському королівському декреті Карлового університету, виданому 1409 року, згадуються чотири нації — чеська, сакська, польська та баварська, причому чеській нації надавалося у вирішенні університетських справ три голоси, а решті трьом — один.

Термін «нація» зустрічається у трансильванських документах XV ст. Коли там 1437 р. вибухнуло селянське повстання на чолі з Анталом Наді,

спільна загроза змусила верхівку угорської шляхти, лідерів секейв та місцевих саксів об'єднатись.

У творах відомого історика Леопольда фон Ранке, автора «Історії Латинської і Гевтонської націй. 1494—1535», написаної 1824 року, та багатотомної «Історії світу» визнається роль окремих народів, взаємовпливу культур на формування єдиної цивілізації. В модерній політологічній літературі термін «нація» вживається переважно як визначення сукупності людей, що мають власну назву, спільну історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну економіку, масову громадську культуру і виникають лише у XVIII — на початку XIX ст. Але, як зазначає професор Лондонської школи економіки Ентоні Сміт, така думка якщо не хибна, то занадто вузька. Специфічні середньовічні нації виникали у середньовічних королівствах, де існувала спільна територія, уявлення про власну історію, культурні традиції, певні економічні зв'язки всередині держави, формувались і кодифікувались закони. Важливими етапами у формуванні таких середньовічних націй ставали кодифікація права, обов'язкового для визнання всіма членами суспільства, хоч і з специфічними правами окремих суспільних верств або етнічних груп (секейв, саксів баварців, євреїв) та спроби написання історії свого народу. На кінець Середньовіччя декілька історичних хронік мали Чеське (Хроніки Козьми Празького, 1125 р., Францишка Празького, XIV ст.), Угорське (Діяння угорців XI ст., Хроніка угорців, XIV ст., Угорська хроніка Яноша Туроці, XV ст.), Польське королівство (Гал Ананім, XII ст., Вінцент Кадлубек, XIII ст., Ян Длугош, XV ст.), Русь (Повість минулих літ, Галицько-Волинський літопис), Литва (Длугош, пізніше — Літописець Великого князівства Литовського та Жмудського, 1514), князівства Сербія («Житіє королів та єпископів сербських» ченця Данила, XIV ст. та «Житіє Стефана Першовінчаного» Григорія Цамблака), Хорватія (Хроніка Фоми Сплітського, XIII ст.). Якщо в XI—XII століттях у цих хроніках подається, як правило, власне міфологічне уявлення про зв'язок з історією всього людства, у слов'ян визнається спільність походження (Чех, Лех, Рус), то в пізніших хроніках більше підкреслюється власна окремішність, обраність, відчуття спільноти свого народу.

1409 року Ієронім Празький сформулював чинники «найсвятішої спільноти чеської — кров, мова і віра», що об'єднувала всіх людей — від короля та архієпископа до міщанства та селян. У цій промові вже проявляється ідеологія чеського месіанізму, сформульованого, можливо, ще

за часів Карла IV і розвиненого далі в ідеях гуситів, переконаних, що Бог обрав народ чеський і раніше від інших повідомив йому свою правду. Месіанізм був характерний також для угорців та поляків, що вважали себе «передмурів'ям» християнства в боротьбі проти османів.

На переломі XV і XVI ст. у Великому князівстві Литовському вже існувала політична спільність, члени якої впевнено називали себе литвинами (*Nos Lithuaniae*). В основі формування такої спільної свідомості лежала солідарність у ставленні до польських претензій, особливо суперечка за Волинь, а пізніше — боротьба з Москвою.

Усвідомлення окремішності свого народу особливо зростало в часи небезпеки, в умовах іноземного панування та в процесі розселення у Центрально-Східній Європі саксів, венеційців, генуезців, євреїв, волохів, вірмен, татар та греків, її розуміння було властиво освіченим колам — аристократії та вищому духовенству, чия ідентичність визначалася належністю до держави, та міщанам, які займались міжнародною торгівлею. Селянство мало вельми незначні контакти з зовнішнім світом та ідентифікувало себе з належністю до володаря, релігії, місцевості.

Історична реальність Центрально-Східної Європи, коли саме у Середньовіччя формується її багатоетнічний склад, приводить до усвідомлення у деяких народів своєї належності не лише до власного етносу і до держави, в складі якої вони жили. Така політична свідомість належності до Угорщини характерна у середні віки для словаків.

У містах Центрально-Східної Європи переважно й економічно, і політично домінували іноземці (сакси або баварці, греки або італійці). Отже, особливістю середньовічних націй є їхня неповна структура — не лише етнічна, а й національна свідомість — характерна здебільшого для аристократії, шляхти, вищого духовенства, частини міщанства. Належність до власних націй зберігали громади поселенців — саксів, баварців, вірмен, євреїв, венеційців, генуезців, неаполітанців. Об'єднуючими чинниками середньовічних націй переважно були мова, конфесія, права, своє розуміння власної історії.

Навіть західні історики, які спеціально займаються Середньовіччям, визнають наявність національної свідомості в пізньому Середньовіччі у чехів (Робертсон), поляків та на Русі (Сміт) або підкреслюють необхідність опрацювання спеціального терміна для етнічно-державних спільнот Середньовіччя.

Сміт Е.Д. Національна ідентичність.— К., 1994.

Історія південних і західних слов'ян.— К., 1966.

Історія південних і західних слов'ян.— К., 1987.

Peter F Sugar, Peter Hanák, Tibor Frank. A history of Hungary. Indiana University press, 1990 /A short history of

Yugoslavia. From early times to 1966. By H.C. Darby, R. W. Scton-Watson, Phyllis Auty, R. G. D. Laffan and Stephen Clissold.— Cambridge: At the university press, 1996.

Dejiny Československa. T. 1. Do roku 1648.— Praha, 1990.

Dusan Kowac. Dejiny Slovenska. Praha,— 1998.

Spisz Á. Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu.— Bratislava, 2000.

Kłochowski Jerzy. Europa słowiańska w XIV—XV wieku.— Warszawa, 1983.

Historia Europy Środkowo-Wschodniej. T. 1—2.— Lublin, 2000.

East-Central Europe in the Middle Ages, 1000—1500.— Univ. of Washington press, 1994.

Magosci RR. Historical Atlas of East-Central Europe.— Univ. of Washington press, 1998.

Leopold von Ranke. The Secret of World History. Selected Writings on the Art and Science of History, ed. and trans. Roger Wines.— New York, 1981.

Ronald Grigor Suny. History and the Making of Nations./ Cultures and Nations of Central and Eastern Europe.— Harvard University press, 1998.

Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.— М.: Наука.— 1989.

История Югославии.— М., 1963.

История южных и западных славян. Т.1.— М., 1998.

Balabushevych T. A.

ETHNICAL PROCESSES IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN 10th—15th cent.

The peculiarity of medieval nations is connected with their uncomplete structure. Not only ethnic, but national consciousness too characterized mostly an aristocracy, gentry, higher clergy, partly for burghers. The unifying factors for the medieval nations there were language, confession, legislation, comprehension of own history.